

महिला सक्षमीकरणात महिला आर्थिक विकास महामंडळाचे योगदान – एक अध्ययन

मंगला बनसोड

सहाय्यक प्राध्यापक

श्री. शंकरराव बेझलवार कला, वाणिज्य महाविद्यालय, अहेरी

सारांश :

आंतरराष्ट्रीय महिला दिनाच्या निमित्ताने 1975 साली महिला आर्थिक विकास महामंडळाची स्थापना झाली व महिलांच्या सर्वांगीण विकासाचे महत्व लक्षात घेवून महाराष्ट्र शासनाने 20 जानेवारी 2003 रोजी महामंडळाला महिला विकासाची राज्यस्तरीय शिखर संस्था म्हणून घोषित केली. माविम महिलांच्या सर्वांगीण विकासाकरीता प्रयत्न करते. बचतगटाची स्थापना करून विविध शासकीय योजना महिलांपर्यंत पोहचवून त्यांना रोजगार निर्मिती करून देण्यास व रोजगाराला आर्थिक सहाय्य मिळवून देण्यास सुध्दा मदत करीत आहे. त्यामुळे महिलांच्या सामाजिक व आर्थिक विकासात माविमचे मोठे योगदान आहे.

बीज संज्ञा :

माविम, सक्षमीकरण, सामाजिक, आर्थिक, CMRC

प्रस्तावना :

पुरुष प्रधान व्यवस्थेमुळे भारतात स्त्रीला नेहमीच दुय्यम स्थान देण्यात आले आहे. अगदी वैदिक काळातही काही अपवाद वगळता स्त्रियांची परवड झाली आहे. मध्ययुगीन कालखंड तर स्त्री वर्गाच्या दृष्टीने अत्यंत भयंकर समजला जातो. आधुनिक युगातही पुरुष वर्चस्वाची मानसिकता पूर्णाशाने संपलेली नाही. पुरुष मंडळी स्त्रीला दुय्यम तर समजत असतात परंतु स्त्री देखील स्वतःला पुरुषाच्या तुलनेत हीन लेखते. ही मानसिक गुलामगिरी तोडण्याचे कार्य हे शिक्षणामुळे व स्त्रीचा आर्थिक विकास घडवून आणल्याने प्रभाविपणे घडवून येवू शकतो.

मुळातच संस्कृत भाषेत महिला या शब्दाचा अर्थ महान, फार मोठी शक्ती असणाऱ्या असा आहे. या मोठी शक्ती असणाऱ्या स्त्रीची शक्ती कमालीची क्षीण करून टाकण्यात आली म्हणून सक्षमीकरणाची आवश्यकता, आर्थिक स्वावलंबन, कौटुंबिक निर्णय प्रक्रियेत सहभाग, राजकीय, सामाजिक क्षेत्रात उसा उमटवता यावा म्हणून स्त्रियांचे सशक्तीकरण करण्याची आवश्यकता आहे.

सशक्तीकरण म्हणजे स्त्रियांना स्वावलंबी बनविणे असा ढोबळमानाने अर्थ काढता येईल. सशक्तीकरण ही दीर्घ

स्वरूपाची प्रक्रिया आहे. तरीपण अभ्यासकांच्या मते साधारणतः सशक्तीकरणात अर्थाजन करण्याची समानसंधी, निर्णय प्रक्रियेत सहभाग, सुदृढ आरोग्य, साक्षरतेचा अधिकार, राजकारणात संधी इत्यादी घटकांवर महिलांचे सशक्तीकरण अवलंबून असते. भारतीय स्त्रियांच्या संदर्भात याचा विचार केला तर या घटकाबद्दल वास्तव स्थिती लक्षात येऊ शकते. त्यावरून महिलांचे सशक्तीकरण होण्याचे आवश्यकता का आहे याची खात्री पटते.

संशोधनाची उद्दिष्टे :

1. महिला आर्थिक विकास महामंडळाच्या कार्यप्रणालीचा अभ्यास करणे.
2. महिला आर्थिक विकास महामंडळ राबवित असलेल्या योजनांचा अभ्यास करणे.

संशोधनाची गृहित कृत्ये :

1. महिला आर्थिक विकास महामंडळामुळे महिलांना विविध शासकीय योजनांची माहिती होत आहे.
2. महिला आर्थिक विकास महामंडळांतर्गत बचत गटामुळे महिलांची उदयोजकता वाढत आहे.

महिला विकास महामंडळ (माविम) :

आंतरराष्ट्रीय महिला वर्षाच्या निमित्ताने 24 फेब्रुवारी 1975 साली या महामंडळाची स्थापना झाली. महाराष्ट्र शासनाने 20 जानेवारी 2003 रोजी महामंडळाला महिला विकासाची शिखर संस्था म्हणून घोषित केलेले आहे.

योजनेचे उद्देश :

1. महिलांचे संघटन करणे.
2. महिलांच्या क्षमता विकसित करणे.
3. महिलांमध्ये आत्मवि वास वाढविणे.
4. उदयोजकीय विकास घडवून आणणे.
5. रोजगारांच्या संधी व बाजारपेठ यांची सांगड घालणे.
6. स्थायी विकासासाठी स्वयंसहाय्य बचत गटाना संस्थापक स्वरूप देवून बळकट करणे.

माविमचे वैशिष्ट्ये :

1. गटामध्ये समाजातील गरजू परिव्यक्ता, विधवा महिला लाभार्थींवर भर देण्यात येते.

2. प्रशिक्षित व व्यावसायिक अधिकारी, कर्मचारी व सहयोगिनी मार्फत योजनेची अनेक गावात अमलबजावणी करण्यात येत आहे.
3. स्वयंसहाय्य बचतगटाच्या महिलांनी निर्मित केलेल्या उत्पादनाला बाजारपेठ मिळवून देण्यास मदत करते.
4. स्वयंसहाय्य बचत गटातील सदस्यांना वेळोवेळी विविध प्रकारचे प्रशिक्षण देण्याची व्यवस्था करते
5. शासन, विविध विभाग, बँका, स्वयंसेवी संस्था व स्वयंसहाय्य बचत गट यामधील माविम महत्वाचा दुवा आहे.

माविमच्या कार्याचा आढावा :

माविम महाराष्ट्रातील 34 जिल्ह्यात कार्यरत असून माविमचे मुख्य कार्यालय मुंबई येथे आहे. माविम मुख्य कार्यालय तसे जिल्हा कार्यालयाकडे सामाजिकशास्त्रात पारंगत व प्रशिक्षित असे मानव संसाधन कार्यरत आहे. माविम सहयोगिनी व स्वयंसेवी संस्थांच्या माध्यमातून गावागावात स्वयंसहाय्य बचतगटाच्या निर्मितीचे काम करित आहे. माविमने सर्वप्रथम 1994 साली आंतरराष्ट्रीय कृषी विकास निधी (ऑयफंड) च्या सहाय्याने महाराष्ट्र ग्रामीण पतपुरवठा या कार्यक्रमाच्या माध्यमातून स्वयंसहाय्य बचतगटाच्या निर्मितीचे कार्य हाती घेतले. या कार्यक्रमाला मिळालेली यशस्वीता माविमला एक नवी दिशा देणारी ठरेल. या कार्यक्रमानंतर महामंडळाने आपले ध्येय, धोरण व कार्यपध्दतीप्रमाणे आमुलाग्र बदल करून सप्टेंबर 2005 साली महामंडळाची नोंदणी कंपनी कायदयाअंतर्गत सेक्सन 25 अंतर्गत ना नफा ना तोटा या तत्वावर काम करणारी कंपनी म्हणून केली आहे. माविमशी संलग्न काही योजना आहेत.

जसे

1. स्वर्ण जयंती ग्राम रोजगार योजना (SGSY)
2. रमाई महिला सक्षमीकरण योजना (SCP)
3. आदिवासी विकास प्रकल्प.(TSP)
4. तेजस्विनी महाराष्ट्र ग्रामीण महिला सक्षमीकरण कार्यक्रम.

माविममार्फत या योजना चालविल्या जातात. या योजनेअंतर्गत बचतगट स्थापना करून लिंगसमभाव, कार्यात्मक साक्षरता, उदयोजकता वाढीस लागण्यास मदत होते.

CMRC ची रचना :

CMRC हा 150 ते 200 बचत गटांचा समुह (फेडरेशन) असतो जो 20 ते 25 किमी. परिसरातील सुमारे 20 गावांचा असतो. CMRC आपल्या कार्यक्षेत्रातील बचतगटांना

प्रशिक्षण, व्यवस्थापन, उदयोजकता इत्यादी माध्यमातून "अ" वर्ग बचतगट बनविण्यासाठी प्रयत्नरत असते.

CMRC हा आपल्या क्षेत्रातील बचतगटांना मुलभूत सेवा पुरविते. ज्यामध्ये भांडवल उभारणी, सदस्यांना प्रशिक्षण, बँक समन्वय, प्रतवारी व लेखा परिक्षण यांचा समावेश असतो. विविध शासकीय योजनाव प्रकल्प बचतगटांपर्यंत पोहचविण्याचे कार्य CMRC करते.

महिलांच्या आर्थिक संधीमध्ये वाढ करून त्यांचे उत्पन्न वाढवणे, त्यांच्या आर्थिक व सामाजिक स्तर उंचावणे, कौटुंबिक आरोग्य सुधारणे यासाठी आर्थिक सुविधा CMRC उपलब्ध करून देते. गरजा आधारित वित्त पुरवठा करून गरीब महिलांच्या प्रगतीकरीता CMRC कार्य करते.

निष्कर्ष :

1. महिला आर्थिक विकास महामंडळ विविध योजनेशी संलग्नित राहून महिलांना विविध योजनेची माहिती करून देते.
2. महिला आर्थिक विकास महामंडळ बचतगट स्थापन करून महिलामध्ये उदयोजकता निर्माण करते.
3. बचत गटांना लागणारे व उदयोगाकरीता लागणारे आर्थिक सहाय्य मिळविण्याकरीता महिला आर्थिक विकास महामंडळ मदत करते.
4. महिलांचे आर्थिक सक्षमीकरण करून तिचे समाजातील स्थान वाढविण्यास मदत करते.
5. महिला आर्थिक विकास महामंडळामुळे महिलांची सावकारी पाशातून मुक्तता झाली.
6. माविममार्फत विविध भासकीय योजनांची माहिती महिलांपर्यंत पोहचविली जाते.
7. एकंदरीत महिलांच्या सर्वांगीण विकासाकरीता माविम कार्य करते.

संदर्भ :

1. ओझा प्रभा, स्वयंसहाय्यता बचतगट संकल्पनात्मक प्रशिक्षण कृती आराखडा, महिला आर्थिक विकास महामंडळ, (महाराष्ट्र शासन) वर्ष 1998
2. रमेश बालवाड, आर्थिक स्वावलंबनाची दिशा बचतगट रचना व कार्यपध्दती (मार्गदर्शक) विद्याभारती प्रकाशन – लातूर
3. जिल्हा ग्रामीण विकास यंत्रणा, गडचिरोली, स्वयंसहाय्यता गट सहभागी देखरेख पध्दत, मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषद गडचिरोली वर्ष 2005.
4. डॉ. आगलावे प्रदीप, संशोधन पध्दती व प्रक्रिया अंतरंग, पुणे, विद्यार्थीगृह प्रकाशन, पुणे द्वितीय आवृत्ती जुलै 1988.